

С. О. ФЕДУЛОВА, д-р екон. наук, проф.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Резюме. У статті розглянуто проблеми правової кваліфікації злочину геноциду. Визначено, що довести геноцид нелегко, адже з юридичної точки зору визначення геноциду дуже вузьке. Зазначено, що суди мають зробити висновок про намір злочинців на основі їхньої поведінки, тобто необхідно покладатися на непрямі докази, які мають бути поза розумним сумнівом. Доказ геноциду займає багато часу, щоб розслідувати його та довести не лише намір вбити, а намір вбити людей, тому що вони були частиною групи. Обґрунтовано, що по суті, не кількість жертв вирішує, чи є геноцид чи ні, а намір фізично знищити групу є головним критерієм цього злочину. У статті описано геноциди, які стали сторінками історії людства і водночас визнані на сьогоднішній день судом на міжнародному рівні, а також подано юридичні висновки. У статті зазначено, що стосовно питання визначення злочинів Росії проти України як геноцид, світова спільнота розбіглась у думках. Дехто вважає, що в Україні відбувається саме геноцид, вказуючи на те, що є докази вбивств людей за українську приналежність. Інші вказують, що ще занадто рано визначати російські звірства як такі, що належать до цієї категорії, адже докази все ще надто неясні, з огляду на суворе формулювання Конвенції про геноцид. Актуалізовано, що світова юридична наука та практика чекають від українського уряду ретельно зібраних, зафіксованих і задокументованих доказів для підтвердження різних ознак геноциду відповідно юридичного визначення міжнародним правом.

Ключові слова: геноцид, акти насильства, злочин, конвенція, трибунал.

ВСТУП

З моменту прийняття Конвенції про геноцид Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. злочин геноциду в міжнародному кримінальному праві повсюдно розглядається як “злочин злочинів”. На відміну від усіх інших міжнародних злочинів, правова концепція геноциду відтоді залишається незмінною на міжнародному рівні. Визначення Конвенції про геноцид було прийнято та повторено дослівно в статутах усіх міжнародних та інтернаціоналізованих організацій, матеріальна юрисдикція яких поширювалася на геноцид, включаючи Трибунал щодо Югославії, Трибунал щодо Руанди, Міжнародний кримінальний суд, Найвищий трибунал Іраку та Надзвичайні палати судів Камбоджі. З урахуванням загального визнання цієї конструкції та широку ратифікацію Конвенції про геноцид і Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна очікувати, що національні визначення злочину геноциду будуть ідентичні міжнародним.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Більшість вважає геноцид найтяжчим злочином проти людства. Його визначають як масове знищення певної групи людей, прикладом чого є зусилля нацистів знищити єврейське населення в 1940-х роках. Але за цим простим визначенням стоїть складний клубок юридичних концеп-

цій щодо того, що саме є геноцидом і коли цей термін можна застосовувати.

Метою статті є визначення проблем правової кваліфікації злочину геноциду та пошук шляхів використання зазначеного досвіду для України в війні Росії проти України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін “геноцид” (від грец. *genos* — “раса”, “плем’я” або “нація” і від лат. *cide* — “вбивство”) було введено у 1943 р. Рафаелем Лемкіним, юристом єврейсько-польського походження, який під час Другої світової війни був радником військового міністерства США. Його зусилля привели до прийняття Конвенції ООН про геноцид у грудні 1948 р., яка набула чинності в січні 1951 року [1]. Попри те, що сам термін виник нещодавно, геноцид, імовірно, практикувався протягом усієї історії.

Так, у стародавні часи для переможців у війнах було звично вбивати всіх чоловіків кореного населення. Різанина катарів під час Альбігойського хрестового походу в XIII ст. іноді згадується як перший сучасний випадок геноциду, хоча середньовічні вчені загалом не сприймають цю характеристику. Часто називають геноцидом такі події XX ст., як різанину вірмен у 1915 р., здійснену Османською імперією під проводом Туреччини; голодомор в Україні (1932–1933 рр.); майже повне винищення

європейських євреїв, ромів (циган) та інших груп нацистською Німеччиною під час Другої світової війни та вбивство тутсі хуту в Руанді в 1990-х роках.

У сучасному міжнародному праві злочин геноциду є частиною ширшої категорії “злочинів проти людства”, які були визначені Статутом Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзька хартія). Статут надавав юрисдикцію трибуналу звинувачувати та судити лідерів нацистського режиму за нелюдські дії, вчинені проти мирного населення, а також за акти переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами; тим самим він також сприяв міжнародній криміналізації інших форм образливої поведінки [2; 3].

Імпульс, створений Нюрнберзьким процесом і наступні викриття нацистських звірств, привели до ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Резолюції 96-I (грудень 1946 р.), яка передбачала покарання за злочини геноциду згідно з міжнародним правом, а також Резолюції 260-III (грудень 1948 р.), яка затвердила текст Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, перший договір ООН з прав людини [1]. Конвенцію, яка набула чинності в 1951 р., ратифікували понад 130 країн. Хоча Сполучені Штати відіграли важливу роль у розробці проєкту конвенції та були першим підписантом, сенат США не ратифікував її до 1988 року.

Окрім вчинення геноциду, Конвенція також передбачала покарання за міжнародним правом змови, підбурювання, замаху і співучасті в геноциді.

Ст. 2 Конвенції визначає геноцид як “будь-які з наступних дій, вчинених з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку” [1]:

- вбивства членів групи;
- заподіяння тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам групи;
- умисне створення для групи життєвих умов, розрахованих на її повне або часткове фізичне знищення;
- вжиття заходів, спрямованих на запобігання народжуваності в групі;
- примусове переведення дітей групи в іншу групу.

Конвенція також покладає загальний обов’язок на держави-підписанти “запобігати і карати” геноцид.

Попри те, що Конвенція користується майже одностайною міжнародною підтримкою і заборона геноциду стала, згідно з Міжнародним судом ООН [4], імперативною нормою міжнародного права, Конвенція часто піддавалася

критиці з різних сторін, переважно людьми, розчарованими труднощами застосування її до конкретних випадків. Дехто стверджував, що визначення є надто вузьким, а інші — що він знецінюється через надмірне використання.

Деякі аналітики кажуть, що визначення геноциду настільки вузьке, що жодне з масових вбивств, скоєних із моменту прийняття договору, під нього не підпадає.

До певних суперечливих моментів Конвенції ООН можна зарахувати такі:

- Конвенція виключає цільові політичні та соціальні групи;
- визначення обмежується прямими діями проти людей і виключає дії проти середовища, яке їх підтримує, або їхньої культурної самобутності;
- довести намір поза розумним сумнівом надзвичайно важко;
- немає жодного зведення міжнародного права, що б роз’яснювало параметри конвенції (хоча це змінюється, оскільки трибунали ООН з військових злочинів висувають обвинувачення);
- складність визначення чи вимірювання та встановлення кількості смертей, що дорівнює геноциду.

Дебати між прихильниками та противниками конвенції про геноцид мають важливі політичні наслідки, які можна побачити в обговоренні зв’язку між військовими злочинами та геноцидом. Ці дві концепції принципово відрізняються тим, як визначається та ідентифікується цільова група. Тоді як цільова група у випадку військових злочинів ідентифікується за її статусом ворога, цільова група у випадку геноциду ідентифікується за її расовими, національними, етнічними чи релігійними характеристиками.

На підтримку розвитку процесів покарання за страшні злочини геноциду та становлення міжнародного права та судочинства у 2002 р. було створено Міжнародний кримінальний суд (МКС) з метою притягнути до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах, — “геноцид”, “воєнні злочини”, “злочини проти людяності та агресія” [3; 5].

1 липня 2002 р. був прийнятий і набув чинності Римський статут Міжнародного кримінального суду [5]. Юрисдикція МКС включає злочин геноциду, і статут приймає таке ж визначення злочину, як і в Конвенції про геноцид. Створення МКС, хоча й без участі Сполучених Штатів, Китаю та Росії, стало ще одним свідченням зростання міжнародного консенсусу на користь узгоджених зусиль для попередження та покарання злочину геноциду.

Конвенція про геноцид була першим правовим документом, який проголосив, що геноцид є міжнародним злочином, незалежно від того, чи він вчинений у мирний час чи під час війни. Окрім того, Конвенція була першим юридичним документом ООН, який закріплював, що особи можуть нести міжнародну кримінальну відповідальність незалежно від того, діють вони від імені держави чи ні. Згідно зі ст. 8, Конвенція також може слугувати юридичною основою для примусових заходів, ухвалених Радою Безпеки (єдиним органом ООН, який може санкціонувати застосування сили).

Зараз Міжнародний кримінальний суд розглядає справу проти Росії за підозрою у військових злочинах і злочинах проти людства, але вбивства в Бучі та інших містах України та масове насильство над мирними громадянами України спонукає світову спільноту говорити про геноцид.

Українські правозахисники зараз невпинно працюють над тим, щоб зібрати, перевірити та зберегти цифрові докази атак, щоб в майбутньому мати можливість притягнути винних до відповідальності.

Протягом перших 50 років після ратифікації Конвенція про геноцид не мала ефективних механізмів забезпечення виконання, попри те, що вона містила положення, які дозволяли ООН забезпечити її виконання. Незважаючи на те, що Конвенція передбачала, що особи, яких звинуватили в геноциді, повинні бути судимі міжнародним кримінальним трибуналом або трибуналом держави, у якій було скоєно злочин, на міжнародному рівні до початку XXI століття не існувало постійного карного трибуналу, а судові переслідування на національному рівні були малоімовірні, за винятком рідкісних випадків, коли режим геноциду було повалено, а його посадові особи переслідувалися режимом-наступником.

Конвенція про геноцид вперше була розглянута в міжнародному трибуналі в 1993 р., коли уряд Боснії та Герцеговини стверджував перед Міжнародним судом, що Союзна Республіка Югославія порушила свої зобов'язання за Конвенцією.

Протягом 1990-х рр. міжнародна спільнота стала більш енергійною в судовому переслідуванні ймовірних злочинів геноциду. Рада Безпеки ООН заснувала окремі трибунали: *Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії* і *Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди*, обидва з яких зробили внесок у роз'яснення матеріальних елементів злочину геноциду, а також критеріїв, що встановлюють індивідуальну кримінальну відповідальність за його вчинення.

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, заявив, що геноцид включав "піддавання групи людей натуральній дієті, систематичне вигнання з дому та скорочення основних медичних послуг нижче мінімальних вимог". Він також постановив, що "згвалтування та сексуальне насильство становлять геноцид, якщо вони були вчинені з конкретним наміром повністю або частково знищити певну групу, яка є ціллю як такою". Так, 2 вересня 1998 р. спеціальний міжнародний трибунал визнав Жан-Поль Акайесу, хуту, мера руандійського міста Таба, винним у геноциді та злочинах проти людяності. Понад 85 осіб згодом були засуджені Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди, 29 — за звинуваченням у геноциді [6].

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії також постановив, що наміри геноциду можуть проявлятися як у переслідуванні невеликих груп людей, так і великих. Різанина в Боснії в Сребрениці 1995 р. була визнана геноцидом Міжнародним кримінальним трибуналом щодо колишньої Югославії. У 2001 р. генерал Радислав Крстич, колишній генерал боснійських сербів, став першою особою, яку Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії засудив за геноцид. У 2007 р. колишнього командира боснійських сербів Ратко Младіча на прізвисько "м'ясник Боснії" засудили до довічного ув'язнення після того, як його визнали винним у геноциді, військових злочинах і злочинах проти людяності [6].

У 2009 р. МКС видав ордер на *арешт Омар аль-Башира*, президента Судану, за звинуваченням у військових злочинах і злочинах проти людства в регіоні Дарфур на заході Судану, де, згідно з наявними даними, загинуло близько 300 000 осіб і ще мільйони були переміщені протягом семи років боїв. Другий ордер на арешт Башира, яким звинувачено його в геноциді, було видано у 2010 році [6].

У 2017 р. Гамбія подала позов до Міжнародного суду ООН проти М'янми, звинувачуючи цю країну в геноциді через систематичне переслідування мусульманської *меншини рохінджа*. Сотні тисяч людей рохінджа втекли з М'янми в прикордонний Бангладеш та інші країни, і, за наявними даними, тисячі людей було вбито [6].

У 2018 р. 92-річний Нуон Чеа та 87-річний Кхіеу Самфан були засуджені до довічного ув'язнення за геноцид і злочини проти людяності за участь у вбивствах "*червоних кхмерів*" у Камбоджі в 1970-х рр., під час яких приблизно 1,7 млн камбоджійців померли від страсти та голоду, або примусової праці [6].

У березні 2016 р. США звинуватили джихадистське угруповання “Ісламська держава” в здійсненні геноциду проти християнських, езидських і шиїтських меншин в Іраку та Сирії. А у 2021 р. уряди США, Канади та Нідерландів звинуватили Китай у вчиненні геноциду проти уйгурського народу в Сінцзяні, кілька інших країн прийняли парламентські резолюції з такими ж звинуваченнями. Докази свідчать про те, що Китай піддав уйгурів примусовій стерилізації, примусовій праці, масовим затриманням, систематичним зґвалтуванням і катуванням — діям, які, на думку багатьох, відповідають критеріям геноциду. Натомість Китай відкидає звинувачення [7].

Отже, довести геноцид нелегко. З юридичної точки зору визначення геноциду дуже вузьке. По суті, не кількість жертв вирішує, є геноцид чи ні, а намір фізично знищити групу постає головним критерієм цього злочину. Суди мають зробити висновок про намір злочинців на основі їхньої поведінки. Таким чином, необхідно покладатися на непрямі докази, які мають бути поза розумним сумнівом. Загалом, коли йдеться про геноцид, зазвичай є багато жертв, і потрібно багато часу, щоб розслідувати злочини та довести не лише намір вбити, а вбити людей, тому що вони були частиною певної групи.

Однак експерти вказують на три геноциди, визнані на сьогоднішній день судом на міжнародному рівні: Руанда, де приблизно 800 000 тутсі та поміркованих хуту загинули під час геноциду 1994 р.; різанина в Сребрениці 1995 р., яка була визнана геноцидом Міжнародним трибуналом у справах колишньої Югославії, та вбивства червоних кхмерів у Камбоджі в 1970-х роках.

Деякі зі світових вчених та аналітиків вважають, що в Україні відбувається геноцид, вказуючи на те, що є докази вбивств людей за українську приналежність, які здійснювалися в Бучі та інших містах і селах.

Грегори Стентон, президент-засновник і голова Genocide Watch, зауважує, що є докази того, “що російська армія насправді має намір знищити, частково, українську національну групу”.

Але інші експерти в галузі геноциду зазначають, що ще занадто рано визначити російські звірства як такі, що належать до цієї категорії, адже докази все ще надто неясні, з огляду на суворе формулювання Конвенції про геноцид. Однак наукова спільнота звертає увагу на тривожну риторику російського президента, який заперечує історичне існування України як незалежної нації. Це вказує на “геноцидний спосіб мислення”, тобто В. Путін вважає, що Україна “несправжня, тому люди не мають права на існування” [8].

ВИСНОВКИ

У контексті вивчення правової кваліфікації злочину як геноцид визначено, що суди мають зробити висновок про намір злочинців на основі їхньої поведінки, тобто необхідно покладатися на непрямі докази, які мають бути поза розумним сумнівом. Доказ геноциду займає багато часу, щоб розслідувати його та довести не лише намір вбити, а вбити людей, тому що вони були частиною певної групи.

Щодо визначення злочинів Росії проти України як геноцид, світова спільнота наразі розбігається в думках. Дехто вважає, що в Україні відбувається саме геноцид, вказуючи на те, що є докази вбивств людей за українську приналежність. Інші вказують на те, що ще занадто рано визначити російські звірства як такі, що належать до цієї категорії, адже докази досі надто неясні з огляду на суворе формулювання Конвенції про геноцид.

Отже, світова юридична наука та практика чекають від українського уряду ретельно зібраних, зафіксованих і задокументованих доказів для підтвердження різних ознак геноциду відповідно юридичного визначення міжнародним правом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII.
2. Статут Міжнародного військового трибуналу (08.08.1945) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950.
3. The International Criminal Court (ICC) (n.d.) [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.
4. International Court of Justice (n.d.) [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.icj-cij.org/en/court>.
5. Римський статут міжнародного кримінального суду. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
6. The Office of the High Commissioner for Human Rights is the leading United Nations (OHCHR) (n.d.). [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.ohchr.org/en/search?query=genocide>.
7. How do you define genocide? [Electronic resource] // BBC News. (n.d.). Official website. Available at: <https://www.bbc.com>.
8. Ukraine war: Is Russia committing genocide? [Electronic resource] // BBC News. (n.d.). Official website. — Access mode: <https://www.bbc.com>.

REFERENCES

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948

- Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII.
- Statut Mizhnarodnoho viys'kovoho trybunalu [Statute of the International Military Tribunal] (08.08.1945) (n.d.). Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950. [in Ukr.].
 - The International Criminal Court (ICC) (n.d.). Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>.
 - International Court of Justice (n.d.). Retrieved from: <https://www.icj-cij.org/en/court>.
 - Ryms'kyi statut mizhnarodnoho kryminal'noho sudu. Verkhovna Rada Ukrayiny. Zakonodavstvo Ukrayiny [The Rome Statute of the International Criminal Court. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine] (n.d.). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukr.].
 - The Office of the High Commissioner for Human Rights is the leading United Nations (OHCHR) (n.d.). Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/search?query=genocide>.
 - How do you define genocide? BBC News. (n.d.). Retrieved from: <https://www.bbc.com>.
 - Ukraine war: Is Russia committing genocide? BBC News. (n.d.). Retrieved from: <https://www.bbc.com>.

S. O. FEDULOVA, D. Sc. in Economics, Professor

PROBLEMS OF THE LEGAL QUALIFICATION OF THE CRIME OF GENOCIDE

Abstract. *It has been examined the problems of the legal qualification of the crime of genocide in the article. It was determined that it is not easy to prove genocide, from a legal point of view the definition of genocide is very narrow. It is determined that the courts must infer the intent of criminals based on their conduct, that is, it is necessary to rely on circumstantial evidence that must be beyond a reasonable doubt. Proving genocide takes a long time to investigate and prove not just intent to kill, but killing people because they were part of a group. It was determined that, in fact, it is not the number of victims that decides whether genocide is or not, but the intention to physically destroy a group is the main criterion for this crime. It has been described the existing genocides in the history of mankind, recognized today by the court at the international level, and has been provided legal conclusions in the article. It was concluded that regarding the issue of defining Russia's crimes against Ukraine as genocide, the world community is currently divided in its opinions. Some believes that genocide is taking place in Ukraine, pointing out that there is evidence of murders of people for belonging to Ukraine. Others point out that it is too early to define Russian atrocities as belonging to this category because the evidence is still too unclear given the strict wording of the Genocide Convention. It has been updated that the world legal science and practice are waiting for the Ukrainian government to provide carefully collected, recorded and documented evidence to confirm various signs of genocide according to the legal definition of international law.*

Keywords: *genocide, acts of violence, crime, convention, tribunal.*

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Федулова Світлана Олександрівна — д-р екон. наук, проф., Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, Україна, 49000; +38(067)775-76-89; sveta_fedulova@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5163-3890

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Fedulova S. O. — D. Sc. in Economics, Professor, Alfred Nobel University, Sicheslavska Naberezhna Str., 18, Dnipro city, Ukraine, 49000; +38(067)775-76-89; sveta_fedulova@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5163-3890

